

Lezing uitgesproken door dhr. Martin Sommer

op de 3de Willibrorduslezing op 4 november 2017

Wie bewaakt onze zielen?

We bevinden ons hier onder een indrukwekkende koepel, ooit de uitdrukking van de rooms-katholieke triomf. Als ik goed heb gegoogled heet de voormalige Willibrordus stichting tegenwoordig Willibrordus business center. Als je deze lezing kort zou willen samenvatten, gaat het daar ruwweg over.

Over de snelheid waarmee wij in Nederland het christendom ogenschijnlijk van ons hebben afgeschud, verbaas ik me al jaren. Ik ben net als u van de katholieke variant en kom ook nog uit deze buurt. Ik ben gedoopt in de Willibrordus kerk, maar dan in Amsterdam. Ik heb het staartje meegemaakt van het rijke roomse leven. We gingen op zondag naar de kerk, ik heb nog leren biechten en ben zelfs gevormd. Daarna zongen we nog Bob Dylan op de middelbare school met pater Schweigman. En toen was het voor mij als praktiserend katholiek snel afgelopen. Maar belangstelling voor de kerk en het geloof heb ik altijd gehouden.

En vooral voor de neergang. Verval is treurig maar ook fascinerend. In Haarlem waar ik woon stond aan de Nieuwe Gracht het bisschoppelijk paleis. Ik was wel eens bij de bisschop, het was er in huis uitgesproken armoedig met verslatten Perzische tapijten en de geur van verschaalde sigarenrook. Een voorbije tijd, nu komt er een hotel. Terwijl ooit de oude Bavo op de Grote Markt ruimschoots over het stadhuis heenkeek.

Kerk en staat hielden elkaar in evenwicht. De staat beschermde lijf en goed en de kerk was er voor de zielen. Zo staat het in het boek De Kerk gaat uit, van Michel van der Plas en Jan Roes, een laatste blik op het roomse leven van 1973. Ik citeer, 'alles streefde opwaarts, naar de hemel, en de tientallen pinakels, groot en klein, met na me die op de altaren, onderstreepten nog eens de verwijzing naar de hemel en zijn Heer. Hier vond de ontmoeting plaats met het boven natuurlijke, dat alle begrip te boven ging; hier werd de confrontatie tot stand gebracht met het andere, betere leven hiernamaals, waar men voor Gods rechterstoel verschijnen zou.'

Het is allemaal weg, dat wil zeggen de tastbare kant ervan. Wie weet er nog wat een altaar is, of een pinakel. De kerken zijn gesloopt. De Willibrorduskerk van mijn jongste jaren legde al in 1970 het loodje. Nu is er op die plek een bejaardentehuis en een basketbalveldje. En de buurt is momenteel in verzet tegen de komst van een ondergrondse parkeergarage.

Wat mij bezighoudt is het ogenschijnlijke gemak waarmee we afscheid hebben genomen. De kerk is weg en het gebruikelijke perspectief is dat van de vooruitgang. Er zijn wat achterblijvers, ze zitten zelfs in het kabinet tegenwoordig. Toen de onderhandelingen daarover begonnen, kwamen de bekende kwalificaties van het belijdend christendom weer langs. Gert Jan Segers bezoekt zoals we weten een protestantse kerk. Leuke man die Segers, zei Arjen Lubach op televisie. Jammer van dat waanzinnige geloof. Het was een verre echo van een van de oprichters van D66, Hans Gruyters, die zei dat hij zijn vingers natelde als hij een confessioneel de hand had geschud. Lang geleden. Toch spelen krachtige gevoelens kennelijk nog altijd op. Maar de suggestie is dat we met de afbraak van de kerken, behalve wat sukkels, een heleboel onzin van ons hebben afgeschud.

Mij lijkt dat op zijn minst een oppervlakkig idee. Een land dat eeuwenlang in de ban leefde van het geloof, ja daar zelfs zijn bestaan aan dankt, zou daarvan in pakweg een halve eeuw afscheid hebben genomen. Er is heel veel geschreven over de jaren zestig en hoe wij uit de kluisters raakten. Steeds was het perspectief een soort natuurgang, van de achterlijkheid naar de Rede en de vrijheid. Zou God ineens stilletjes zijn vertrokken, met de opdracht om van de Willibrordus stichting een business center te maken?

Letterlijk betekent secularisatie verwereldlijking. Dat ging dan meestal over de overdracht van kerkelijk bezit aan de wereldlijke macht. Over die tastbare kant is veel geschreven. De kazuivels werden opgeborgen, priesters gingen trouwen en voor zover en nieuwe aanwas kwam, was die afkomstig uit Polen of nota bene Afrika. Kerkelijke instituten zoals deze inrichting, gingen verder onder de paraplu van de overheid. Katholieke scholen, ziekenhuizen, bejaardentehuizen, ze werden overgenomen door de overheid. Over de tentakels van de verzorgingsstaat en hoe die zich steeds verder uitspreidden is door sociologen veel onderzoek gedaan.

Ik wil iets anders weten. Ik wil weten wat er met de zielen gebeurde. Een rare vraag misschien. Ik legde hem voor aan een kennis en die zei, de zielen fladderen alle kanten op. Van ietsisme tot reikie. Ieder z'n eigen geloof. Dat is te eenvoudig. Het raadsel van leven en dood is niet opgelost en zal ook niet worden opgelost. Ook toen de kerk bijna verdwenen was, bleef in het goddeloze Frankrijk allerzielen nog heel lang gevierd worden. Waarom sterven wij, en waarom de een eerder dan de ander? De vragen waarop het geloof antwoord gaf, zijn gebleven.

En in zekere zin de antwoorden ook. Hebben we in onze haast om van een autoritair instituut af te komen, niet iets over het hoofd gezien? Ietsisme en reikie, dat suggereert zowel willekeur als volkomen vrijheid van gedachte. Maar stelt u zich eens voor, tweeduizend jaar christendom, dat zijn niet alleen de metersdikke muren van de kerken en kloosters die er nog altijd staan. De gevoelens, de gedachten, de ideeënwereld die bij tweeduizend jaar christendom horen, zijn niet zomaar weg. De zielen werden bewaakt door een goede herder. Wie heeft zijn taak overgenomen, wie geeft ons het antwoord op de vraag hoe wij moeten leven om goed te leven?

Voor zowel de vragen die ik hier opwerp als de antwoorden, ben ik dank verschuldigd aan de Franse denker Tocqueville. Hij schreef in de negentiende eeuw, eerst een beroemd boek over Amerika, daarna een minder beroemd maar even belangrijk boek over de Franse Revolutie. Dat is wel heel lang geleden, zegt u. Maar de kwesties die toen speelden, lijken als twee druppels water op de vragen die wij nu stellen. En de antwoorden die Tocqueville vond zijn voor ons beslist niet ouderwets.

De Franse revolutie is beslist een voorloper geweest van onze jaren zestig, en lange tijd is inderdaad gedacht dat de Revolutie net als onze jaren zestig vooral een opstand tegen de kerk was. In zekere zin was dat inderdaad zo, schreef Tocqueville. Er was veel woede, over de uitgestrekte landgoederen van de kerk, de rijkdom van prelaten en bisschoppen. En vooral over de belastingvrijstellingen, terwijl de gewone mensen krom lagen.

Toen wij de kerk een halve eeuw geleden achter ons lieten, speelde die rijkdom een minder grote rol. Maar wel het andere aspect dat Tocqueville noemt: dekerk was een oude, hiërarchische instelling, die haar gezag ontleende aan tradities, aan dogma's en autoriteit waar niet aan getornd kon worden. Vooral daartegen keerde de Revolutie zich, eigenlijk net als de anti-autoritaire kerkbestormers van de jaren zestig en zeventig. Achterin het boek de kerk gaat uit staan foto's uit de woeste periode dat de leken op het altaar verschenen, en elektrische gitaren.

Maar meer nog zijn er foto's van vergaderende mensen. De oude mannen in hun priesterboorden zijn ineens verdwenen, en in de plaats daarvan verschijnen er coltruien, lange haren, mannen én vrouwen, kringgesprekken en heel veel vergaderpapieren. Iedereen mag meedoen en allemaal zijn we gelijk, had de plaats in genomen van de plechtige onschokbare rituelen, en de priester die met zijn rug naar het kerkvolk stond.

Daar keerde de revolutie zich inderdaad tegen de kerk, en zelfs stemde het kerkvolk zo massaal met de voeten dat er weinig kerk meer overbleef. Maar ook Tocqueville wijst ons erop dat de kerk niet hetzelfde is als het christendom. Het bestrijden van het instituut betekende niet het loslaten van de ideeën, de stelregels, de gevoelens, de mentaliteit. Ook een halve eeuw later hebben we het nog over katholieke streken en stijle protestanten. Diep van binnen bleef het christendom dominant. Tocqueville noemde de Franse revolutie zelfs een religieuze revolutie. Een religieuze revolutie maar wel zonder God.

Dat is een even prikkelende als vruchtbare gedachte. Een van de huidige denkers die zich met de politiek van de ziel heeft beziggehouden is ook weer een Fransman, Marcel Gauchet. Ik ga u niet doodgooien met namen, maar hij is een van de weinigen die zich hebben bekommerd om de politieke kant van de ontkerkelijking. Wij denken het liefst vooruit, schrijft hij. Maar we moeten terdege rekening houden met wat verdween, want dat is zelden zonder gevolgen.

Resten van het christendom kun je zo aanwijzen. Iedereen kent het begrip linkse kerk. Dat is sinds Pim Fortuyn het gebruikte een scheldwoord, maar het gaat terug op de twaalf apostelen die de voorloper van de partij van de arbeid, de sdap oprichtten. Zij hadden minder bezwaren tegen de gelijkenis. U kent het radioprogramma Vroege Vogels. Ivo de Wijs, die vroeger die leuke versjes verzorgde daar, noemde dat programma al de heilige mis van de Vara. En ook mij was opgevallen dat dat programma in elkaar zat als een dienst of een mis, met gezangen en een vermanende preek voor het luisterende volk.

Dat zijn de oppervlakkige gelijkenissen naar de vorm, van christendom en socialisme. Het christendom is zoals u weet een heilsleer. Gelukkig worden wij pas in het hiernamaals, leerde de katechismus. Sinds God is afgeschafte, worden we gelukkig in het hiernamaals. Het lange perspectief van het geluk op de lange termijn bleef, en heette lange tijd socialisme. Gauchet schrijft hoe na de Franse revolutie de politiek nog bijna twee eeuwen in een baan om het goddelijke heendraaide. In het christendom werd de mens pas zichzelf als lid van de geloofsgemeenschap. Het spiegelbeeld daarvan was de democratie, waarin de mens zichzelf oversteeg als burger. In beide gevallen moest je je best doen om boven je eigen kleine sores uit te reiken. Kerk en stadhuis hielden elkaar inderdaad in evenwicht, net als deze wereld en die andere, het hiernamaals.

Toen het christelijke heilsperspectief wegviel, veranderde ook de opdracht van de mens. Ook de wereldse kant, het burgerschap, veranderde. De mens moest zichzelf worden, moest vrij worden. Politiek gaat over machtsuitoefening en gehoorzaamheid. Ons beeld van ontkerkelijking is vrijheid. Ik herinner mij nog dat de allereerste keer dat ik leerde biechten de kapelaan uit de biechtstoel kwam gestormd, om mij toe te bijten dat ik zo direct moest biechten dat ik had gelachen in de kerk. Het was een bevrijding, van meneer pastoor die aan huis kwam vragen of er alweer een nieuw kindje kwam. Het is waar, de bemoeienis van buitenaf met ons privéleven is weg. We mogen bijna zelf weten op welk moment we willen sterven; we kunnen besluiten of we een kind willen hebben of juist niet; we kunnen trouwen en daarna moeiteloos weer scheiden, en op het gebied van waardering van homoseksualiteit heeft zich pas echt een revolutie voltrokken.

En het was echt een revolutie. Ik heb ooit een artikel geschreven over minister Van Agt en strijd om de vrije abortus in de jaren zeventig. Vrouwen hadden gevochten voor baas in eigen buik, zoals het heette. De katholieke Van Agt wilde destijds de abortuskliniek Bloemenhove sluiten, wat werd tegengehouden door hevig demonstrerende vrouwen. D66 kamerlid Anneke Goudmsit zei toen dat ze dacht dat Van Agt van een andere planeet kwam. En dat was ook zo. Het onbegrip tussen die oude wereld van gezag en gehoorzaamheid, en de nieuwe van zelfbeschikking over het eigen leven was totaal.

Toch is die terugtrekkende bemoeienis met de particuliere kant van het zielenheil geen onverdeeld succes. Het aantal echtscheidingen is zoals u weet vermenigvuldigd. In de Groene Amsterdammer stond onlangs een uitgebreid artikel over eenoudergezinnen in de probleemwijk Utrecht Overvecht. Een derde van de kinderen groeit op zonder vader. De journalist haalde de Britse psychiater Dalrymple aan, die schreef dat er tegenwoordig meer kinderen zijn met televisie op hun slaapkamer dan met een vader in huis.

In Engeland is het erger dan hier. Maar we weten langzamerhand dat echtscheiding leidt tot allerlei ellende, sociale stress, inkomensdaling, psychische problemen, alcohol en drugsgebruik, mislukte onderwijscarrières en nog een en ander. Terwijl onder desuccesfactoren in het leven een stabiel gezin met stip bovenaan staat.

Ik was van het artikel onder de indruk en sprak toevallig met de hoofdredacteur van de Groene Amsterdammer. Ze zei me dat het de nodige moeite had gekost het geplaatst te krijgen in haar eigen blad. Haar redactie vond het geen onderwerp. En zoals in het stuk zelf stond: het huwelijk, trouw, scheiden, het is niet eens een taboe, het is een non-item. Er is niemand die tegen u zegt dat scheiden geen goed idee is. En al helemaal niemand die zegt dat God het geen goed idee vindt.

Dat is natuurlijk heel interessant, in ene land dat aan de ene kant uit alle onderzoeken komt als het gelukkigste land ter wereld. Terwijl aan de andere kant meer dan een miljoen mensen aan de antidepressiva zitten. Tocqueville zou in de woorden van honderdvijftig jaar geleden zeggen: toen de kerk verdween, werden de zielen leeg achtergelaten. Conservatieve critici van onze samenleving wijzen er vaak op dat de bovenklasse steevast warme pleidooien houdt voor liberalisering en zelfbeschikking, van echtscheiding tot euthanasie en het gebruik van wiet. Maar het is de onderklasse die de vrijheid in de praktijk brengt, en beslist niet altijd naar eigen tevredenheid. De bovenklasse kijkt wel uit om te gaan scheiden, en verbiedt ook de eigen dochters om naar de koffieshop te gaan. De onderklasse zit op de bank, na een echtscheidingen met een joint. En niet te vergeten, eenzaam en teleurgesteld. Daar kom ik straks op.

Niet dat de staat zich net als de kerk helemaal niet meer met u bemoeit. In tegendeel. De kerk is weggefallen, de staat is machtiger dan ooit. Dan heb ik het niet over de Tweede Kamer of de regering; wij staren ons blind op een nieuw kabinet, op opgewonden debatten of de bijdragen van Wilders. We hebben het over de crisis van de politieke partijen, die net als de kerken zijn leeggelopen. Dat laatste is waar, en heeft te maken met de veranderde rol van het burgerschap waar ik het net over had.

Allemaal waar, maar het mag onze blik op staatsmacht en gehoorzaamheid niet in de weg zitten. Dat het evenwicht tussen kerk en staat weg is, lijkt me evident. Dat heeft gevolgen. Voorheen kon je je nog aan de lange arm van de kerk onttrekken, door niet meer mee te doen. Je kon de kerk uitschelden zoals Voltaire in de eeuw voor de Franse revolutie, *écrasez l' infame* (vernietig het bijgeloof). Nu heeft de staat de zielzorg overgenomen en er is geen ontsnappen aan. Maar wat voor zielzorg is dat, als de particuliere vrijheid boven alles gaat?

Voor mij is het beeld dat van onze Haarlemse burgemeester Jos Wienen, die op 11 oktober uit de toren van de oude bavo hing, met de regenboogvlag op coming out day. De burgemeester heeft als het ware de kerk overgenomen. Dat beeld is niet van vandaag of gisteren. Mona Ozouf, beroemd historica van de Franse Revolutie, beschrijft in haar boek *Het feest van de Revolutie* hoe de staat de kerk gaat imiteren. In Rome heb je het altaar van het vaderland, na de Revolutie wordt een burgerlijke doop ontworpen en het revolutionaire Parijs werd het ware Rome of ook wel het vaticaan van de rede genoemd.

Laten we twee ideeën bij de kop nemen. Moderne dogma's die gehoorzaamd moeten worden, waar niet aan kan worden getornd. Diversiteit en duurzaamheid. Om met duurzaamheid te beginnen. De christelijke wortel is evident. De klimaatbedreiging is de apocalyps met andere middelen. De ondergang van de wereld dreigt, met een flinke dot schuldgevoel erboven op. Wij hebben het gedaan immers. Met de milieuvervuiling hebben wij gegeten van de boom van goed en kwaad. We hebben Gods schepping bezoedeld. En thans komt de rekening. De andere kant is natuurlijk de verlossing, een wereld zonder CO2. Maar wel op de lange termijn, uiteraard. Een CO2 loze wereld is de klassenloze maatschappij zonder socialisme, of het hiernamaals zonder god.

Nu zegt u natuurlijk dat de opwarming door wetenschappers is vastgesteld. Dat dat niets met religie te maken heeft. Daar valt een heleboel over te zeggen, voor een andere keer. Hier volsta ik met de opmerking dat morele gevoelens zwaarder wegen dan zakelijke argumenten. Maar vooral wijs ik op de rol van de overheid, die inzake milieu en klimaat een dwingende vorm van zielzorg op zich heeft genomen. Die zielzorg heeft niet de vorm van de biecht, waarin we ten overstaan van de priester schuld beleden. Dan is het gezag te tastbaar, de gevraagde gehoorzaamheid te direct. De burgers zijn immers ogenschijnlijk vrij.

Vorige maand overleed de man die het zogenaamde nudging heeft uitgevonden. Het was een Amerikaan die door de Britse krant Financial Times een liberale paternalist werd genoemd. Nudging is een duwtje in de goede richting geven, en is bezig bij de Nederlandse overheid school te maken. Wij krijgen voortdurend duwtjes, of prikkels, om het goede te doen en het slechte te laten. De simpelste vorm zijn premies, toeslagen of kortingen. Geld is nog altijd de beste prikkel om dingen te doen en te laten. Ogenscheinlijk neutraal, amoreel want we zijn allemaal overgevoelig voor een bemoeizuchtige overheid. Overheid albedil, zoals ze bij de VVD zeggen.